

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
आदेश

०६९-WO-१४०४

विषय: उत्प्रेषण परमादेश।

लमजुङ जिल्ला, उदिपुर गा.वि.स. वडा नं.३ बस्ने शरणहरि जोशी-----

१

ऐ.ऐ. बस्ने बलराम श्रेष्ठ-----१

ऐ.ऐ.बस्ने पुरुषोत्तम जोशी-----१

ऐ.ऐ.बस्ने लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ-----१

ऐ.ऐ. उदिपुर गा.वि.स.वडा नं.३ बस्ने कलिमाया खवास-----१

ऐ.ऐ.वडा नं.४ बस्ने कटकबहादुर बोहरा-----

१

ऐ.ऐ.बस्ने बिन्दा गुभाजु-----१

ऐ.ऐ.वडा नं.३ बस्ने बसुन्धरा पन्त-----१

ऐ.ऐ.वडा नं.४ बस्ने कृष्णमान गुभाजु-----१

ऐ.ऐ.बस्ने रामकुमार श्रेष्ठ-----१

ऐ.ऐ.बस्ने पवित्रा बुढाथोकी-----१

ऐ.ऐ. बस्ने हर्कबहादुर बुढाथोकी-----१

ऐ.ऐ.वडा नं.३ बस्ने रामु बुढाथोकी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने कोपिला बुढाथोकी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पूर्णकुमारी श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने अम्बका अवाल-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने विश्वप्रसाद अधिकारी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने डिलकुमारी श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने डिलकुमारी गुभाजु-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.४ बस्ने टेकलाल श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने योगेन्द्रलाल श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.३ बस्ने तो माया गुरुङ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने पदमप्रसाद अधिकारी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने मैया क्षेत्री भन्ने बुद्धिकुमारी कार्की-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने शर्मिला श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सावित्री सेढाई-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने शिवु थापा-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने कुलबहादुर श्रेष्ठ-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने रमाप्रसाद अधिकारी-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.६ बस्ने कल्पना अधिकारी-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.४ बस्ने ध्रुवदेव जोशी-----	१
ऐ.ऐ. बस्ने सावित्रीदेवी त्रिपाठी-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.३ बस्ने तेजप्रसाद अधिकारी-----	१
ऐ.ऐ. वडा नं.४ हाल चितवन जिल्ला, शुक्रनगर गा.वि.स.वडा नं.१ बस्ने अमृतबहादुर कामी-----	१
लमजुङ जिल्ला, उदिपुर गा.वि.स.वडा नं.४ बस्ने गणेशदेव जोशी-----	१

ऐ.ऐ. वडा नं.२ बस्ने कोशलदेव जोशी-----	१	
ऐ.ऐ. वडा नं.४ बस्ने शंकरदेव जोशी-----	१	
ऐ.ऐ. बस्ने माधव जोशी-----	१	
ऐ.ऐ. वडा नं.९ बस्ने राम गुरुङ-----	१	
ऐ.ऐ. बस्ने मुना शर्मा (शिवाकोटी) -----	१	
ऐ.ऐ. वडा नं.४ बस्ने जगतमाया अधिकारी-----	१	निवेदक

विरुद्ध

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं-----	१
भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----	१
भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं-----	१
भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग बबरमहल, काठमाडौं-----	१
सडक विभाग, बबरमहल, काठमाडौं-----	१
पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सडक निर्देशनालय, पोखरा-----	१
पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं.१ तनहुँ, दमौली-----	१
जिल्ला प्रशासन कार्यालय, लमजुङ, बेसीसहर-----	१
मालपोत कार्यालय लमजुङ, बेसीसहर-----	१
नापी कार्यालय, लमजुङ, बेसीसहर-----	१
बेसीसहर नगर विकास समिति, लमजुङ, बेसीसहर-----	१
सुन्दर बजार भोटेबजार नगर विकास समिति, फेदीकुना-----	१

तत्कालिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः-

हामी निवेदकहरु लमजुङ जिल्लाअन्तर्गत रहेको डुम्रे बेसीसहर सडकको पाउंदीदेखि बेसीसहर सडक खण्डको दायौ बायाँतर्फ घरजग्गा रही सोही स्थानमा बसोवाससमेत गरी रहेका नागरिक हौं। उल्लेखित घरजग्गाहरुमा लाखौं, करौडौं लगानी भई हामी निवेदकले भोग चलन तिरोभरो गरिएको अवस्थामा डुम्रे बेसीसहरअन्तर्गत पाउंदी बेसीसहर सडक निर्माण विस्तारमा परेको र उल्लेखित स्थानका घरजग्गाहरु सडकको सीमाभित्र पर्न गएको भनी प्रत्यर्थीहरुले आफूखुशी हामी निवेदकहरुलाई थाहा जानकारी नगराई गैरकानूनी तवरबाट हाम्रो घरजग्गाको हक समाप्त गर्न लागेको अवस्था छ। प्रत्यर्थीहरुले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१, जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४ समेतमा उल्लेखित कानूनी व्यवस्था अनुसारको कुनै प्रक्रिया पूरा नगरी मुआब्जालगायत कानूनले तोकेको क्षतिपूर्तिसमेत नदिई हाम्रो सम्पत्ति कब्जा गरी लिन खान खोजेको बेहोरा विनम्र निवेदन गर्दछौं।

पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालयले विभिन्न व्यक्ति नागरिकहरुको सम्पत्तिमा अतिक्रमण गरी १०-१० मिटरको सडक कायम गर्ने गरी भएको निर्णय पत्राचारलगायतका काम कारबाही अन्तरिम संविधान, २०६३ समेतको प्रतिकूल रहेको हुँदा उक्त कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ भनी गणेशबहादुर बोहरासमेतका स्थानीय नागरिकहरुद्वारा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा २०६५-WO-०६३१ को रिट निवेदन दायर भएकोमा “कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी भएको काम कारबाही कानूनसम्मत मान्न मिल्ने देखिन आएन। गणेशबहादुर बोहरासमेतका निवेदकहरुको हक स्वामित्वमा रहेको घरजग्गा डुम्रे बेसीसहर सडकको लमजुङ पाउंदी बेसीसहर सडक सीमाभित्र पर्ने भनी जग्गाधनीहरुको नाउँको स्वामित्व लगत कट्टा गरी कार्यालयका नाममा श्रेस्ता धनीपूर्जा तयार गरी दिन भनी मालपोत कार्यालय लमजुङ र नापी कार्यालय लमजुङलाई विपक्षी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ तनहुँ दमौलीबाट मिति २०६५।११।२ मा लेखिएको पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णयहरु तथा सोको आधारमा भए गरेका अन्य सम्पूर्ण काम कारबाहीबाट निवेदकहरुको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात परेको देखिनुका साथै उल्लेखित ऐन कानूनविपरीत भई

कायम रहन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ” भनी मिति २०६८।५।२६ मा आदेश भएको थियो।

तत्कालिन श्री ५ को सरकारले उक्त डुम्रे-बेसीसहर सडकको सीमा सडकको केन्द्रबाट १०-१० मिटर हुने भनी मिति २०३४।३।२० को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी जिल्ला मार्गको रूपमा वर्गीकरण गरेको भए तापनि २०४१ सालमा नापी हुँदा उक्त वर्गीकरणअनुसार आवश्यक पर्ने जग्गाहरू जग्गा प्राप्ति ऐनअनुसार प्राप्त गरी सडकको जग्गा कायम गरेको छैन र त्यसपछि पनि सोतर्फ कुनै कारबाही अगाडि बढाएको छैन। यस प्रकार प्रत्यर्थीहरूबाट १०-१० मिटरको जग्गा लगत कट्टा गर्ने निर्णयसमेत बदर भइसकेको अवस्था रहेकोले सो अनुसार लगत कट्टा भइसकेका हामी निवेदकलगायतको घरजग्गा हामीहरूका नाउँमा पुनः दा.खा. नामसारी हुनु पर्ने स्पष्टै रहेको थियो। तर पुनः हालै डुम्रे-बेसीसहर सडकको सीमा बढाई सो सीमाभित्रका घर तथा अन्य संरचनाहरूको लगत कट्टा गरी सडकको नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा बन्न लागेको छ भन्ने कुरा सुन्नमा आएको हुँदा के रहेछ भनी मालपोत कार्यालय, लमजुङमा गई बुझ्दा विपक्षी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ दमौली, तनहुँले मिति २०७०।०२।२२ मा पाउँदीदेखि बेसीसहर खण्डको सडकको केन्द्रदेखि दायाँ बायाँ १५-१५ मिटर जग्गाको लगत कट्टा गरी यस कार्यालयको नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा उपलब्ध गराई दिनु हुन भनी मालपोत कार्यालय, लमजुङलाई पत्र लेखी सोही पत्रको बोधार्थ नापी कार्यालय, बेसीसहर, लमजुङलाई जानकारी गराई उपरोक्त अनुसारको कित्ताकाट मालपोत कार्यालय, लमजुङलाई उपलब्ध गराई दिनु भनी पत्राचार गरेको रहेछ। त्यसै गरी उक्त पत्रको कैफियत महलमा मिति २०६९।२।१२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट उक्त सडक सहायक राजमार्गमा कायम भएको र सहायक राजमार्गको सीमा १५-१५ मिटर कायम भएको तत्कालिन निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयको मिति २०३४।३।२० को सूचनामा उल्लेख भएको भनी उल्लेख गरिएको रहेछ ।

विपक्षी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ ले मिति २०७०।२।२२ मा पत्राचार गरी हामी निवेदकहरूलाई कुनै जानकारी नगराई हामीहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा प्रत्यक्ष हानी नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हक तथा सोही धारा १९(२)(३) अनुसार राज्यले सार्वजनिक हितको लागि बाहेक कसैको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न नसक्ने र

सार्वजनिक हितको लागि अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा क्षतिपूर्ति दिइनेछ भन्नेसमेत संविधान संरक्षित सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा गम्भिर आघात गर्नुका अतिरिक्त सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेशको उपेक्षा गरी प्रत्यर्थीहरूबाट हामी निवेदकहरूको निर्विवाद सम्पत्तिको लगत कट्टा गर्ने गरी भए गरेका काम कारबाही निर्णय बदर गरी न्याय प्राप्त गर्ने प्रभावकारी वैकल्पिक उचार नभएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम सम्मानित अदालतसमक्ष पूर्ण न्याय प्राप्तीका लागि यो निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ अनुसारको प्रकृया पूरा पनि नभएको र प्रत्यर्थी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ को पत्रबमोजिम लगत कट्टा गरिएमा सोबाट हाम्रो जग्गाघर बसोवाससमेतमा गम्भिर असर पर्न जाने र कतिको सम्पूर्ण घरबास नै उठ्ने अवस्था छ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ ले सडक निर्माण सुधार र विस्तारका लागि जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहेको भए तापनि त्यसका लागि कानूनी प्रक्रियाहरू पूरा गरेको हुनु पर्ने निर्विवाद रहेको छ। सोहि अनुसार पाउँदी बेसीसहर सडक खण्डका लागि सडकको चौडाई विस्तारको लागि पनि जग्गा प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १६, १८, १९, २१, २२, २३ समेतले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रियाको अनुसरण गरेर मात्र जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने हुँदा त्यसतर्फ कुनै प्रक्रिया अनुसरण नगरी हचुवाको भरमा निवेदकहरूसमेतको घरबासको सम्पत्तिको लगत कट्टा हुने अवस्था नहुँदानहुँदै पनि संविधान प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकाधिकारमा आघात पुऱ्याउने कार्य प्रत्यर्थीहरूबाट भइरहेको प्रष्ट छ।

प्रत्यर्थीहरूबाट हामी निवेदकहरूको सम्पत्तिमा ठाडो हस्तक्षेप गरी डुम्रे-बेसीसहर सडकको लमजुङ पाउँदी बेसीसहर खण्डको सडक सीमाभित्र पर्ने पर्ने घरजग्गाको लगत कट्टा गर्ने गराउने गरी भएका निर्णय पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ ले लगत कट्टा सम्बन्धी लेखिएको मिति २०७०।२।२२ को पत्र तथा सो पत्रमा उल्लेखित गरिएको म.प.को मिति २०६९।२।१२ को निर्माणलगायत लगत कट्टा गर्ने गराउने बारेमा भए गरेका सम्पूर्ण काम कारबाही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा जग्गा

प्राप्ती ऐन, २०३४ समेतको प्रतिकूल रहनुका अतिरिक्त प्रत्यर्थीहरूबाट भएका सबै निर्णय, पत्र, सूचनासमेत दुषित, गैरकानूनी, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेको र प्रत्यर्थीहरूको उल्लेखित सबै निर्णय, पत्राचार तथा क्रियाहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ५, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १६, १८, १९, २१, २२, २३ द्वारा प्रदत्त कानूनी हक अधिकारमा कुठाराघात पुग्न गएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम प्रत्यर्थीहरूको त्यस प्रकारको निर्णय, पत्राचार पूर्व पत्राचारहरू र सो सम्बन्धमा भएका निर्णयहरू लगायत लगत कट्टा गर्ने गरी भएका काम कारवाही लगायतका सम्पूर्ण कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पाउँ। साथै हामी निवेदकलाई आफ्नो सम्पत्ति कानूनबमोजिम निर्वाधरूपमा भोगचलन गर्ने, बेचबिखनलगायत उपभोग गर्न दिनु र उपभोग गर्न कुनै बाधा विरोध अवरोध वा अन्य कुनै किसिमको अड्चन वा रोकावट केही नगर्नु भन्ने परमादेशलगायतको उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जी जारी गरी पूर्ण न्याय पाउँ ।

प्रत्यर्थी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालयको मिति २०७०।०२।२२ को मालपोत कार्यालय लमजुङ तथा नापी कार्यालय लमजुङलाई लखेको पत्रअनुसार हामी निवेदकहरूको सम्पत्ति अतिक्रमण गरी हाम्रो नाउँमा कायम रहेको सम्पत्तिको लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाउँमा कायम गराई सो क्षेत्रमा घरजग्गा भत्काउने र सडक विस्तार गर्ने, निर्माण गर्ने प्रबल संभावनासमेत रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म हामी निवेदकहरूको उल्लेखित घरजग्गामा हस्तक्षेप नगर्नु, घर पर्खाल जग्गा नभत्काउनु तथा लगत कट्टा भएको भए सो जग्गा यथावत् राख्नु र लगत कट्टा गर्न बाँकी रहेको जग्गाको लगत कट्टा नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी पाउँ भन्ने निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुन नपर्ने भए सोको आधार र कारण खुलाई आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखितजवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी यो आदेश र

रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी म्याद सूचना जारी गरी लिखितजवाफ परेपछि वा सो पर्ने अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम गरी पेश गर्नु साथै अन्तरिम आदेशको मागतर्फ विचार गर्दा यस्तै विषय समावेश भएको निवेदक गुमान सिंह अर्यालसमेत र विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको रिट नं.०६९-WO-१३७१ को निवेदनमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी भई उक्त अन्तरिम आदेशको निरन्तरताको विषयमा दुबै पक्षलाई छलफल पेशी तोक्ने गरी मिति २०७०।३।१९ मा आदेश भएको देखिएको हुँदा यस रिट निवेदनमा पनि मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।२।१२ को निर्णय तथा सोको आधारमा पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं.१ को पत्र तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ। यस आदेशले निरन्तरता पाउने नपाउने भन्ने सम्बन्धमा अन्तरिम आदेश छलफल पेशी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु र ०६९-WO-१३७१ को निवेदन साथै राखी अन्तरिम आदेश छलफलका लागि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।३१ को आदेश।

निवेदकहरूले विरुद्ध खण्डमा प्रत्यर्थी बनाएका प्रत्यर्थी नं.५ अर्थात् पश्चिमाञ्चल डिभिजन कार्यालय नं.१ दमौलीले यस कार्यालयलाई च.नं.१०२३ मिति २०७०।२।२२ को मिति राखी पाउँदी बेसीसहर सडकको दायाँ बायाँ १५-१५ मिटरको सडक सीमा तोकी सीमाभित्रका जग्गाको लगत कट्टा गरी यस कार्यालयको नाउँमा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा उपलब्ध गराई दिनु हुन भनी उल्लेख गरी पठाइएको पत्र यस कार्यालयमा मिति २०७०।२।३२ मा प्राप्त हुन आएकोमा प्राप्त पत्रमा कुन गा.वि.स.अन्तर्गत कुन कुन कित्ता जग्गाको लगत कट्टा गर्नु पर्ने उल्लेख नभएको र कुनै पनि सडक सीमाभित्र परेको जग्गाहरूको सीमाङ्कन गर्ने, लगत कट्टा गर्ने लगायत कुनै पनि काम कारबाही हालसम्म यस कार्यालयबाट नगरे नगराए र लगत कट्टा गरी श्रेस्ता पूर्जा तयार गर्ने कार्यमा कुनै पहल गरेको अवस्था छैन। यस कार्यालयलाई लेखिएको पत्र के कुन कानून आधार र अख्तियारीबमोजिम उल्लेखित ठाउँमा सडक सीमाभित्रका जग्गाहरूको सीमा निर्धारण गरी लगत कट्टा गरी सडक विभागको नाउँमा श्रेस्ता पूर्जा तयार गर्ने हो, सो सम्बन्धमा प्रष्ट

खोली नआएकोमा निवेदकहरूले आफ्नो निवेदन बेहोरामा उल्लेख गरे झैं यस कार्यालयले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिर गई निवेदकहरूको संविधानबमोजिमको सम्पत्तिसम्बन्धी हक कुण्ठित गर्ने कुनै कार्य नगरे नभएको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन दिनु पर्ने अवस्था विद्यमान छैन। रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने मालपोत कार्यालय, लमजुङको लिखितजवाफ।

सार्वजनिक हितको लागि प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सार्वजनिक सडकको निर्माण, संभार, विस्तार वा सुधार गर्ने दायित्व राज्यको हो। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र सहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको दायाँ बायाँ दुबैतिर एकतीस मिटर नबढाई सडक सीमा तोक्ने अधिकारप्राप्त छ। जनघनत्वका आधारमा सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यस्वरूप नेपाल सरकारले विपक्षीहरूले उल्लेख गरेको सडकलाई सहायक राजमार्ग कायम गरी सडकको दायाँ बायाँ १५-१५ मिटर सीमा तोकेको हो। व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्नुपर्ने भएमा कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा रिट निवेदकले बिना कारण र आधार यस निर्देशनालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन देखिँदा खारेजभागी छ भन्ने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सडक निर्देशनालयको लिखितजवाफ।

रिट निवेदकहरूको निवेदन बेहोरा अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकहरूले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने आधार र औचित्य रिट निवेदनमा कहिँ कतै उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन। किन र कसरी सो कार्य पूरा गरी दिएन भन्ने सम्बन्धमा कुनै कानूनी कर्तव्य आरोपित नै गर्न नसकी केवल हचुवा एवं गोश्वारारूपमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन कपोकल्पित भई यस कार्यालयसँग कुनै सम्बन्ध नरहेको र निवेदकहरूको हक अधिकारमा यस कार्यालयले कुनै आघात नपुऱ्याएको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज हुन अनुरोध छ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय लमजुङको लिखितजवाफ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र सहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर एकतीस मिटर

नबढाई सडक सीमा तोक्ने र दफा ३क ले सीमा नतोकिएकोमा सार्वजनिक सडकको किनाराबाट ६-६ मिटरमा नबढ्ने गरी तोकेको फासलाभिन्न पर्खाल बाहेक अन्य कुनै किसिमको स्थायी बनौट वा भवन कसैले निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गरेको छ। त्यसैगरी सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ ले सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमाभिन्न खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, किला, लट्टा, तँगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमाभिन्नको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन भनी उल्लेख गरेको छ। जनघनत्वका आधारमा सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यस्वरूप नेपाल सरकारले विपक्षीले उल्लेख गरेको सडकलाई सहायक राजमार्ग कायम गरी सडकको दायाँ बायाँ १५-१५ मिटर सीमा तोकेको हो। अतः सम्बन्धित निकायहरूबाट प्रचलित कानूनबमोजिम गरिएका काम कारबाहीहरूका सम्बन्धमा बिना कारण र आर यस विभागलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन देखिँदा खारेजभागी छ। सार्वजनिक हित एवं सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गरी सबैलाई सहज ढंगले आवागमन गर्ने उद्देश्यस्वरूप प्रचलित कानूनबमोजिम सडक विस्तारको कार्य गरिएको हो। यदि सार्वजनिक सडकको निर्माण, विस्तार वा सुधार गर्न वा सडक सीमाको निमित्त कुनै जग्गा नेपाल सरकारले प्राप्त गर्नु परेमा जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा बिना कारण र आधार यस विभागलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन देखिँदा खारेजभागी छ भन्ने सडक विभागको लिखितजवाफ।

नेपाल सरकारले सामरिक महत्वका सडकहरू (Strategic Road Network) अन्तर्गत १५ वटा सडकहरूलाई राजमार्ग र ५ वटा सडकहरूलाई सहायक मार्गको रूपमा वर्गीकरण गरी समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्दै आएको छ। राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८ बमोजिम हरेक ३/३ वर्षम सामरिक महत्वका सडकहरूलाई सूचिकृत गर्ने सम्बन्धमा २१ वटा राजमार्गहरू र २० वटा सहायक मार्गहरूलाई सूचिकृत गरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्ने नीतिगत निर्णयका लागि भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय १०/७-६९ को प्रस्ताव मं.प.बै.स.१०।०६९ मिति २०६९।२।१ को

मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा त्यसमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले २१ वटा राजमार्गहरू (H01 देखि H21) सम्म र २०८ वटा सहायक मार्गहरू (F01 देखि F208) सम्म केन्द्रीय सामरिक सडक संजाल (Strategic Road Network) मा कायम गर्न स्वीकृत दिने निर्णय भएको हो। मन्त्रिपरिषद्को उक्त निर्णयबाट निवेदक वा कुनै नेपाली नागरिकको संविधान वा कानूनद्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगको वा आघात पर्ने संभावनासमेत रहेको नहुँदा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्लाई विपक्षी बनाउन पर्ने आधार र कारण नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को लिखितजवाफ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र सहरी मार्ग गरी चार वर्गमा वर्गीकरण गरेको छ। त्यसरी वर्गीकरण गरेको सार्वजनिक सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर एकतीस मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्ने र यसरी सडक सीमा तोकिएकोमा सडक सीमाको र सडक सीमा नतोकिएकोमा सार्वजनिक सडकको किनाराबाट ६-६ मिटरमा नबढ्ने गरी तोकेको फासलाभित्र पर्खालबाहेक अन्य कुनै किसिमको स्थायी बनोट एवं कुनै भौतिक संरचना निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्ने तथा नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रमा सोहीबमोजिम हुने व्यवस्था छ। प्रचलित कानून तथा मापदण्डविपरीत निर्माण भएका कुनै पनि भौतिक संरचनाहरू सडक विस्तारका क्रममा हटाउन वा भत्काउन नसकिने होइन। सार्वजनिक सडकको सीमामा पर्ने गरी बनाई भौतिक संरचनाहरू सडक विस्तार, विकास र मर्मतका क्रममा हटाउन पाउने नै हुँदा सोहीबमोजिम हुने र गरिएका काम कारबाहीलाई गैरकानूनी तथा असंवैधानिक भयो भन्ने रिट निवेदकको माग दावी निरर्थक एवं निर्धारण छ। नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को सीमामा रही कायम गरेको सडक सीमा क्षेत्रभित्र पर्ने गरी बनाइएका भौतिक संरचनाहरू हटाउने सम्बन्धमा भए गरेका काम कारबाही कानूनसम्मत भएकोले निवेदकले अन्यथा भयो भनी लिएको माग दावी जिकिर औचित्यपूर्ण छैन। सडक निर्माण एवं विस्तारका क्रममा कसैको कुनै जग्गाप्राप्त गर्नु पर्ने अवस्था भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गाप्राप्त गरिने हुँदा रिट निवेदकले बिना कारण आधार र प्रमाण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको

प्रस्तुत रिट निवेदन औचित्यहीन देखिँदा खारेजभागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

लमजुङ जिल्लाअन्तर्गत रहेको डुम्रे बेसीसहर सडक खण्डमा पर्ने विभिन्न गाउँ विकास समितिअन्तर्गत सडक खण्डको दायौँ बायाँतर्फको घरजग्गा सडक विस्तारमा परेको भनी कुनै प्रक्रिया पूरा नगरी मुआब्जालगायत कानूनले तोकेको क्षतिपूर्तिसमेत नदिई सडक विस्तार गर्न लाग्दा विपक्षीहरुलाई अन्याय परेको भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको विषयतर्फ हेर्दा निज विपक्षीहरुलाई मुआब्जा वितरण गर्ने वा नगर्ने विषयमा यस मन्त्रालयको के, कुन निर्णय वा आदेशले के, कस्तो बाधा उत्पन्न गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कहिँ कतै केही उल्लेख भएको छैन। साथै सडक विस्तारसम्बन्धी कार्य यस मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रसमेत होइन। तसर्थ विपक्षी नै नबनाउनु पर्ने यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई बिना आधार र प्रमाण दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन यस मन्त्रालयको हकमा स्वतः खारेजभागी छ खारेज गरी पाउँ भन्ने भूमी सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफ ।

रिट निवेदनमा उल्लेखित डुम्रे-बेसीसहर सडकको पाउँदीदेखि बेसीसहर सडक खण्डमा पर्ने जग्गाको लगत कट्टा सम्बन्धमा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट र अन्य विपक्षी कार्यालयहरु समेतबाट ऐनका म्यादिभित्र लिखितजवाफ पेश हुने नै हुँदा सो सम्बन्धमा थप उल्लेख गरी रहनु परेन। जहाँसम्म यस विभागको विषय छ रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनको प्रकरण नं.१ देखि १२ सम्म कहिँ कतै यस विभागको के कस्तो काम कारबाही वा निर्णयले विपक्षीको के कुन हक अधिकारको हनन् भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनमा विभागलाई विपक्षी बनाइएको हो। सोको स्पष्ट बेहोरा खुलाउन सक्नु भएको छैन। केवल औपचारिकताको लागि मात्र विभागलाई विपक्षी बनाइएको देखिन्छ। अतः रिट दावीको जग्गा लगत कट्टा सम्बन्धमा यस विभागबाट निर्णय नभएको र निवेदकले यस विभागलाई विपक्षी बनाउनु पर्नाको स्पष्ट आधार र कारण आफ्नो रिट निवेदनमा कहिँ कतै खुलाउन नसकेकोले स्पष्ट आधार र कारण बिना यस विभागलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले खारेज गरिपाउन सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखितजवाफ ।

यसमा प्रत्यर्थीहरूको लिखितजवाफ परी सकेको देखिएकोले पूर्ण सुनुवाइका लागि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।८।९ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हरिबहादुर बुढाथोकीले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी राजमार्ग, सहायक मार्गको घोषणा र त्यस्ता मार्गहरूको सीमा निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको भए पनि हालसम्म नेपाल सरकारले दुम्ने-बेसीसहर सडकलाई सहायक मार्ग भनी घोषण गरी सडकको सीमा निर्धारण गरेको भनी राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएको छैन। सोही ऐनको दफा ४ मा नेपाल सरकारले सडक निर्माण विस्तार सुधार वा सीमा कायम गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ। सो व्यवस्थाबमोजिम त्यसरी जग्गा प्राप्त गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेमा सो केही नगरी विपक्षी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालयले निवेदकहरूको हक भोगको जग्गाको लगत कट्टा गरी आफ्ना नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा बनाई दिन भनी लेखिएको पत्रलगायतका काम कारबाहीबाट उक्त कानूनी व्यवस्थाको त्रुटिपूर्ण भई रिट निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा प्रत्यक्ष आघात पुगेको हुँदा सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकहरूको जग्गा सार्वजनिक सडकका लागि आवश्यक भए कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अपनाई मुआवजा वा क्षतिपूर्ति दिई कारबाही अघि बढाउनु गरी परमादेशसमेत जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारका निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गोपालप्रसाद रिजालले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले सडकको वर्गीकरण गरी सीमा निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार छ। उक्त अधिकार प्रयोग गरी गरेको कार्य कानूनविपरीत हुन सक्दैन। रिट निवेदकहरूको जग्गाको डिमार्केशनसम्म गरेको अवस्था हो। त्यस्तो जग्गा अधिग्रहण गर्नु परेमा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन हुने नै हुन्छ। तत्काल निवेदकहरूले दावी गरेबमोजिम निजहरूको संविधान प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा हनन् हुने अवस्था छैन। नेपाल सरकारले जनघनत्वको आधारमा सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले सहायक सडकको

सीमा केन्द्र विन्दुबाट १५-१५ मिटर कायम गरेको हो। यसबाट निवेदकहरुसमेत लाभान्वित हुने अवस्था भएकाले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नभएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उक्त बहससमेतलाई सुनी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, तत्कालीन श्री ५ को सरकारले डुम्रे-बेसीसहर सडकको सीमा सडकको केन्द्रबाट दायाँ बायाँ १०-१० मिटर हुने भनी मिति २०३४।३।२० को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी जिल्ला मार्गको रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ। विपक्षी पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ दमौली तनहुँले पाउँदीदेखि बेसीसहर खण्डको सडकको दायाँ बायाँ १५-१५ मिटर जग्गाको लगत कट्टा गरी सो कार्यालयको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा उपलब्ध गराई दिन भनी मिति २०७०।२।२२ मा मालपोत कार्यालय लमजुङ र नापी कार्यालय लमजुङलाई पत्राचार गरी सार्वजनिक सडक ऐन, ०३१ र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ विपरीत कार्य गरी निवेदकहरुको संविधान प्रदत्त अधिकारमा आघात पुऱ्याएकाले उक्त पत्रलगायतका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सार्वजनिक सडकको लागि जग्गा आवश्यक भए जग्गा प्राप्ति ऐनबमोजिम जग्गाप्राप्त गरी जग्गाको क्षतिपूर्ति वा मुआव्जा दिई उक्त जग्गाको लगत कट्टाको कारवाही अघि बढाउनु भन्ने परमादेशसमेतको माग दावी लिई रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको पाइन्छ।

विपक्षीमध्येका सडक विभाग र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सडक निर्देशनालयको लिखितजवाफमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र सहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी सडकको केन्द्रदेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर एकतीस मिटर नबढाई सीमा तोक्ने अधिकार भएको र जनघनत्वको आधारमा सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यस्वरूप नेपाल सरकारले उक्त सडकको दायाँ बायाँ १५-१५ मिटर सीमा तोकेको एवं व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्नुपर्ने भएमा कानूनबमोजिम हुने हुँदा रिट निवेदन औचित्यहीन भएकाले खारेज हुनु पर्ने भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजात अवलोकन गर्दा विपक्षी पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं.१ बाट मालपोत कार्यालय बेसीसहर, लमजुङलाई मिति २०७०।२।२२ मा लेखिएको पत्रमा डुम्रे-बेसीसहरको पाउँदीदेखि बेसीसहरसम्मको सडकको सडक सीमा केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ १५-१५ मिटरभित्र पर्ने जग्गाको लगत कट्टा गरी उक्त डिभिजन सडक कार्यालयको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा उपलब्ध गराई दिने भन्ने बेहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ। सोही पत्रमा नापी कार्यालय बेसीसहर लमजुङलाई उल्लिखित सडकको कित्ताकाट गरी मालपोत कार्यालय लमजुङमा पठाई दिन भनी बोधार्थ दिएको र कैफियतमा मिति २०६९।२।१२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट सहायक राजमार्ग कायम भएको र सहायक राजमार्गको सीमा १५-१५ मिटर कायम भएको तत्कालीन निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयको मिति २०३४।३।२० को सूचनामा उल्लेख भएको भन्ने बेहोरा जनिएको देखिन आउँछ।

विपक्षी सडक विभागसमेतको लिखितजवाफमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी उक्त सडकको सीमा तोकिएको जिकिर लिइएको देखिएकाले उक्त कानूनी व्यवस्थाको उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ। उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

दफा ३. सार्वजनिक सडकहरूको वर्गीकरण तथा तिनको सडक सीमा:- नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक सडकलाई देहायबमोजिम वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर एकतीस मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्ने छ। तर एकै किसिमको सडकको सम्पूर्ण लम्बाईमा पनि भौगोलिक स्थिति (टोपोग्राफी) र वस्तीका कारण त्यस्तो सडक सीमा कम वेग गर्न वा पुल तथा पुलको वरपर नदीको तटबन्ध सुरक्षाको लागि चार किल्लासमेत खोली आवश्यक सीमा तोक्न सक्नेछ:-

- (क) राजमार्ग
- (ख) सहायक मार्ग
- (ग) जिल्ला मार्ग र
- (घ) शहरी मार्ग

ऐनको उक्त व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडकलाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र शहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको सीमासमेत निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार रहेको पाइन्छ। सो प्रयोजनका लागि त्यसरी वर्गीकरण गरिएको सडक र निर्धारित गरिएको सडक सीमाको बारेमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि सोही दफामा उल्लेख भएको देखिन आयो।

उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सार्वजनिक सडकहरूलाई वर्गीकरण गरी सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँको सडक सीमा निर्धारित गरी मिति २०३४।३।२० को नेपाल राजपत्र भाग ३ सूचना प्रकाशित गरेको देखिन्छ। सो सूचनामा डुम्रे-बेसीसहर सडकलाई प्रकरण “ग” अन्तर्गत राखी जिल्ला मार्ग कायम गरी सो प्रकरण “ग” मा लेखिएका जिल्ला मार्गको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर १०-१० मिटर सडक सीमा तोकिएको भन्ने कुरा उक्त राजपत्रको सूचनाबाट देखिएको छ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न मिति २०७०।२।२२ को पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं.१ बाट मालपोत कार्यालय बेसीसहर लमजुङलाई प्रेषित गरिएको सडक सीमाको जग्गा लगत कट्टा गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा बनाई दिने सम्बन्धी पत्रको कैफियतमा उक्त सडक मिति २०६९।२।१२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट सहायक राजमार्गमा कायम भएको र सहायक राजमार्गको सीमा १५-१५ मिटर कायम भएको तत्कालीन निर्माण तथा यातायात मन्त्रालयको मिति २०३४।३।२० को सूचनामा उल्लेख भएको भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको देखिएको छ। तर मिति २०३४।३।२० को राजपत्रको सूचनामा डुम्रे-बेसीसहर सडक जिल्ला मार्गाअन्तर्गतको सडक कायम भई सो मार्गको सडक सीमा केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ दुबैतिर १०-१० मिटर तोकिएको भन्ने राजपत्रको उक्त सूचना खारेज भएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफबाट देखिएका छैन। विपक्षी सडक विभाग र पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालयको लिखितजवाफमा पनि मिति २०३४।३।२० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना खारेज गरिएको भन्ने उल्लेख छैन।

विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को लिखितजवाफमा राष्ट्रिय यातायात नीति २०५८ बमोजिम हरेक ३-३ वर्षमा सामरिक महत्वका सडकहरुलाई सूचिकृत गर्ने सम्बन्धमा २१ वटा राजमार्ग र २०८ वटा सहायक मार्गहरुलाई सूचिकृत गरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्ने नीतिगत निर्णयका लागि भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९।२।११ को बैठकमा पेश भई मन्त्रिपरिषद्ले २१ वटा राजमार्गहरु (H01 देखि H21) सम्म र २०८ वटा सहायक मार्गहरु F01 देखि F208 सम्म केन्द्रीय सामरिक संजालमा कायम गर्न स्वीकृत दिने निर्णय भएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। परन्तु मन्त्रिपरिषद्को उक्त नीतिगत निर्णयबमोजिम कुन कुन राजमार्गको के कसरी वर्गीकरण गरिएको एवं त्यसरी वर्गीकृत राजमार्गको सीमा के कति कायम हुने गरी निर्णय भएको र उक्त निर्णयको सूचना कुन मितिको राजपत्रमा प्रकाशित गरिएको भन्ने कुरा न त मन्त्रिपरिषद्को लिखितजवाफमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ न त भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय एवं सडक विभागको लिखितजवाफमा उल्लेख भएको पाइन्छ।

वस्तुतः नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडकको निर्माण, विस्तार वा सुधार गर्नको लागि व्यक्तिको जग्गाप्राप्त गर्न नसक्ने भन्ने हुँदैन। तर त्यसरी जग्गाप्राप्त गर्नुपर्दा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अनिवार्यरूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। सो प्रक्रियाको सम्बन्धमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ को व्यवस्थाको उल्लेखन हुन प्रासंगिक हुन्छ। उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

दफा ४. सार्वजनिक सडक र सडक सीमाको निमित्त जग्गा प्राप्त गर्न सकिने:-

“सार्वजनिक सडकको निर्माण विस्तार वा सुधार गर्न वा सडक सीमाको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्नु परेमा नेपाल सरकारले जग्गा प्राप्तिबन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने छ।”

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ को उक्त व्यवस्थाले नेपाल सरकारले जुनसुकै सार्वजनिक सडकको सीमा विस्तारको निमित्त जग्गा प्राप्त गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ द्वारा निर्धारित प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्ने कुरा उक्त दफाको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन आउँछ। यस सन्दर्भमा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ को व्यवस्थाको यहाँ उल्लेखन हुन प्रासंगिक छ। उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

दफा ३. सार्वजनिक कामको लागि जग्गा प्राप्त गर्ने नेपाल सरकारको अधिकार:-

“नेपाल सरकारले कुनै सार्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहराएमा यस ऐनबमोजिमको मुआब्जा दिने गरी नेपाल सरकारले जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने छ।”

ऐनको उक्त व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडकको सीमा विस्तार गर्न जग्गा प्राप्त गर्दासमेत जग्गाधनीलाई सडक सीमाभित्र परेको जग्गाको मुआब्जा दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ। त्यसका अतिरिक्त त्यसरी जग्गाप्राप्त गर्नु पर्दा सोही ऐनको दफा ५ बमोजिम जग्गाप्राप्त गर्ने कुराको निर्णय र प्रारम्भिक कारबाही चलाउने अधिकारीको व्यवस्था, दफा ६ बमोजिम जग्गाप्राप्त गर्ने सम्बन्धी प्रारम्भिक कारबाही, दफा ७ बमोजिम नोक्सानीबापत क्षतिपूर्ति दिइने, दफा ९ बमोजिम जग्गाप्राप्ति गर्ने कुराको सूचना, दफा १३ बमोजिम मुआब्जाको किसिम र सो निर्धारण गर्ने अधिकारी, दफा १६ बमोजिम मुआब्जा निर्धारण गर्दा विचार राख्नु पर्ने कुराहरू, दफा १८ बमोजिम मुआब्जा पाउनेको नामावली र त्यसउपरको उजुरी, दफा १९ बमोजिमको मुआब्जा निर्धारण भएपछि सूचना गर्ने एवं दफा २३ बमोजिम जग्गाको नामसारी र मालपोतको लगत कट्टा गर्ने लगायतका उक्त ऐनको प्रक्रियाहरू अनिवार्यरूपमा पालना गरेर मात्र व्यक्तिको जग्गा सरकारले प्राप्त गर्न सक्ने देखिन आउँछ।

विपक्षी मन्त्रिपरिषद्, सडक विभाग, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, र पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सडकको लिखितजवाफमा उक्त सार्वजनिक सडक विस्तार गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिमको उपर्युक्तानुसारको कार्यविधि एवं प्रक्रिया पूरा गरी उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा आएको भन्ने जिकिर लिन नसकी “सडक निर्माण एवं विस्तारका क्रममा कसैको कुनै जग्गाप्राप्त गर्नुपर्ने अवस्था आएमा प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गरिने” भन्नेसम्म उल्लेख भएको देखिएकाले विपक्षी निकायहरूबाट सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ एवं जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम सार्वजनिक सडक सीमा विस्तार गर्न व्यक्तिको जग्गाप्राप्त गर्नु पर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया एवं मुआब्जासमेत प्रदान नगरी उक्त जग्गाको निवेदकहरूको स्वामित्व परिवर्तन गरी लगत कट्टा गर्न भनी

मालपोत कार्यालयलाई पत्र पठाएको कार्यलाई कानूनबमोजिमको कार्य भन्न मिल्ने देखिएन।

वस्तुतः रिट निवेदकहरूको जग्गासमेत समेटिने गरी नेपाल सरकारले उक्त सडकको सीमा विस्तार गरेको कुरामा विवाद छैन। सडक विस्तार गर्नु पर्दा व्यक्तिको जग्गा परेकोमा कानूनबमोजिम अधिग्रहण गरी क्षतिपूर्ति एवं मुआब्जा दिएर मात्र मार्ग विस्तार गरिने भनी विपक्षीहरूको लिखितजवाफमा जिकिर लिइएको भए पनि विपक्षी पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ बाट रिट निवेदकहरूबाट जग्गा नेपाल सरकारका नाममा स्वामित्व कायम गर्न पत्र लेखेको देखिएकाले सो पत्रबाट रिट निवेदकको हकमा हस्तक्षेप भएको मान्नु पर्ने हुन्छ। एकाको स्वामित्वको जग्गा कानूनबमोजिम अधिग्रहण गरी वा क्षतिपूर्ति नतिरी एकाएक सडक सीमा कायम गरी दाखिल खारेज, नामसारी वा लगत कट्टा गर्न भनी पत्राचार गरी सरकारका नाममा स्वामित्वको श्रेस्ता कायम गर्न मिल्ने हुँदैन। विपक्षीहरूको लिखितजवाफमा क्षतिपूर्ति एवं मुआब्जा प्रदान गर्ने भन्ने उल्लेख भए पनि सडक डिभिजन कार्यालयको पत्रमा त्यस्तो केही उल्लेख नभई एकाएक जग्गाको लगत कट्टा गरी स्वामित्व सरकारको नाममा कायम गर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिएकाले विपक्षीहरूको लिखितजवाफको जिकिर खण्डन भएको देखिएको छ। यस अवस्थामा विपक्षीको पत्रलगायतका काम कारबाहीबाट रिट निवेदकहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुग्न गएको देखिन आएको छ।

यस्तै प्रकृतिको विवाद समावेश भएको रिट निवेदक गोपालप्रसाद घिमिरेसमेत विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको ०६५-WO-०७७० को उत्प्रेषण मिश्रित प्रतिषेध परमादेशको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६८।५।२६ मा आदेश हुँदा “नेपाल सरकारले सार्वजनिक सडक निर्माण, विस्तार वा सुधार गर्न वा सडक सीमाको निमित्त जग्गा प्राप्त गर्दा जग्गा प्राप्तिसम्बन्धी प्रचलित कानूनको पालना गर्नुपर्नेमा कानूनी प्रक्रिया नै पूरा नगरी डुम्रे-बेसीसहर सडकको सीमाको सडकको केन्द्र रेखाबाट दायाँ बायाँ १०-१० मिटर तोकिएको भन्ने आधारमा मात्र निवेदकहरूको स्वामित्वको घर जग्गा सडक क्षेत्रमा परेकाले सोको स्वामित्व स्वतः नेपाल सरकारको हुने अर्थ गरी जग्गाको लगत

कट्टा गर्ने विपक्षीको कार्यलाई कानूनसम्मत मान्न मिल्ने देखिन नआएकाले निवेदकहरूको हक स्वामित्व रहेको घरजग्गा डुम्रे-बेसीसहर सडकको लमजुङ पाउदी बेसीसहर खण्डको सडक सीमाभित्र पर्ने भनी जग्गाधनीहरूको नाउँको स्वामित्व लगत कट्टा गरी कार्यालयको नाममा श्रेस्ता (धनी पूर्जा) तयार गरी दिन भनी मालपोत कार्यालय लमजुङ र नापी कार्यालयलाई लमजुङलाई विपक्षी पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं.१ बाट लेखिएको मिति २०६५।११।२ को पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय तथा सोको आधारमा भए गरेका अन्य सम्पूर्ण काम कारबाहीहरूबाट निवेदकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुगेको देखिनुका साथै उल्लिखित ऐन कानूनविपरीत भई कायम रहन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने” भनी निर्णय भएको देखिन्छ।

उल्लिखित ०६५-WO-०७७० सँग समान तथ्य र कानूनी प्रश्न रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकहरूको हक भोगको जग्गाको कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति तथा मुआब्जा प्रदान नगरी निवेदकहरूको जग्गाको स्वामित्व परिवर्तन गरी सरकारको नाममा कायम गर्ने भनी गरिएको विपक्षीको उक्त काम कारबाही माथि विवेचना कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको नजिरसमेतको आधारमा त्रुटिपूर्ण रहेको देखिएकाले उक्त मिति २०७०।२।२२ को पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं.१ तनहुँको पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय तथा सो निर्णयका आधारमा भएका अन्य सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ।

रिट निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनपत्रमा निवेदकहरूको जग्गा सार्वजनिक सडकको लागि आवश्यक भए जग्गा प्राप्ति ऐनबमोजिम जग्गाप्राप्त गरी मुआब्जा एवं क्षतिपूर्ति प्रदान गरी उक्त जग्गाको लगत कट्टा भएमा आफूहरू सहमत नै रहेका भन्ने जिकिर लिएको र निवेदकहरूको निजी सम्पत्तिमा सडक निर्माण एवं सीमा विस्तार गर्नु पर्दा कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति एवं मुआब्जा दिने भन्ने कुरालाई विपक्षीहरूले लिखितजवाफमा स्वीकार गरेको देखिएकाले रिट निवेदकहरूको जग्गाबाट सडक विस्तार गर्नु पर्दा सार्वजनिक सडक ऐन २०३१ र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिमको प्रक्रिया अपनाई जग्गाधनीहरूलाई

मुआब्जा र क्षतिपूर्ति प्रदान गरी सडक सीमा विस्तार गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको प्रतिलिपिसहित आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्रधान न्यायाधीश

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई

कम्प्युटर: अमिररत्न महर्जन

इति सम्बत् २०७२ साल मंसिर महिना १६ गते रोज ४ शुभम् -----